

"אלה אלהיך ישראל" — מהות חטא העגל בשיטות הראשונים

חטא העגל הוא מן החידות הגדולות שבתורה כולה. דור שלם עמד בתחתית ההר, ראה את הקולות ואת הלפידים, ושמע מפי הגבורה "אנכי ה' אלהיך" ו"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" — וארבעים יום בלבד לאחר מכן הוא מקיף עגל מסכה, משתחוה, זובח ומכריז: "אלה אלהיך ישראל". הכיצד? האם ייתכן שדור דעה, שנתעלה למעלת הנבואה כולו, נפל בן-רגע לתהום עבודת האלילים הפשוטה ביותר?

שאלה זו העסיקה את חז"ל ואת גדולי הראשונים, ומתוך העיון בה נתגבשו שיטות יסוד שונות בביאור מהות החטא: יש שראו בו עבודה זרה ממש; יש שביארו כי העם ביקש תחליף למשה המנהיג ולא אלוה כלל; ויש שביארו כי בקשו אמצעי מוחשי לעבודת ה' — וחטאם היה בעשיית צורה בלא ציווי. במאמר זה נלך מן המקורות אל הפרשנות: תחילה נבסס את הקושיה מפשט הפסוקים ונעמוד על הרמזים הלשוניים שבהם; אחר כך נפרוס את התשתית המדרשית שעליה נשענים הראשונים; משם נציג את שיטות ריה"ל בכוזרי, הרמב"ן והאבן עזרא, ולעומתם את הגישה הרואה בחטא עבודה זרה גמורה; ולבסוף נמפה את נקודות המחלוקת העקרוניות ואת השלכותיהן הרעיוניות.

א. הצגת הקושיה — פשט הפסוקים והבעיה התיאולוגית

הדיבור בסיני והנפילה בחורב

נקודת המוצא היא הסתירה החזיתית שבין מעמד הר סיני לבין מעשה העגל. בעשרת הדברות שמעו ישראל מפי הגבורה:

אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִיַּת עֶבֶד־יָם: לֹא־יִהְיֶה־לְּךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵי: לֹא־תַעֲשֶׂה־לְּךָ פֶסֶל וְכָל־תְּמוּנָה... לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדָם

— שמות כ:א-ה'

שלושה איסורים מפורשים: לא יהיה לך, לא תעשה לך פסל, לא תשתחוה ולא תעבוד. והנה בפרשת כי תשא, כאשר בושש משה לרדת:

וַיֵּרָא הָעָם כִּי־בָשַׁשׁ מֹשֶׁה לְרִדֹת מִן־הַהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל־אַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם וַעֲשֵׂה־לָּנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכֵךְ לְפָנֵינוּ כִּי־יָגֵה וּמֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא נַעֲנֵנוּ מִהֲהָיָה לָּנוּ:

— שמות ל"ב:א'

ויקח מקדם ויצר אתו בתורט ויעשהו עגל מסכה ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוה מארץ מצרים:

— שמות ל"ב:ד'

והקב"ה בכבודו מעיד על חומרת המעשה:

וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּדַבֵּר בְּפִי שְׂתַת עִמָּךְ... סְרוּ מִזֶּרֶם מִן־הַדָּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עֲשׂוּ לָהֶם עֲגָל מִסֹּכָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ־לוֹ וַיִּזְכְּחוּ־לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

— שמות ל"ב:ז-ח'

הביטוי "סְרוּ מִזֶּרֶם" חד כתער: לא סתם סטייה, אלא סטייה מהירה מן הדרך "אֲשֶׁר צִוִּיתֶם" — זה עתה. ושלושת הפעלים — עשו, וישתחוו, ויזכחו, ויאמרו — עומדים כביכול כנגד שלושת האיסורים שבדיברות: לא תעשה לך פסל, לא תשתחווה, לא יהיה לך. לכאורה, עבודה זרה בשלמותה.

הרמזים הסודקים את הקריאה הפשוטה

ואולם דווקא עיון מדוקדק בפסוקים מגלה סדקים בקריאה הפשוטה, והם־הם שהזינו את מחלוקת הראשונים:

האחד — לשון הבקשה עצמה: "עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לִפְנֵינוּ". הבקשה איננה "אשר נעבדם" אלא "אשר ילכו לפנינו" — לשון הנהגה והולכה בדרך. ומשה עצמו מכונה בפי העם "מֹשֶׁה הָאִישׁ" — בן תמותה, לא אֵל — ואת חסרונו הם באים למלא.

השני — הכינוי "אֱלֹהֵיךָ" בגוף שני, ולא "אלהינו". רמז לקול חיצוני המדבר אל ישראל, ולא לקולם של ישראל עצמם, כפי שנראה להלן במדרשים וברש"י.

השלישי — קריאת אהרן:

וַיִּרְא אֶהְרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לִפְנֵי וַיִּקְרָא אֶהְרֹן וַיֹּאמֶר תֵּג לַיהוָה מִחֶרֶת:

— שמות ל"ב:ה'

"תֵּג לַה'" — לשם המיוחד, לא לעגל. אם עבודה זרה גמורה לפנינו, מה עניין שם ה' לכאן?

הרביעי — התנצלות אהרן לפני משה:

וַיֹּאמֶר אֶהְרֹן אֶל־יְהוָה אֵף אֲדַבֵּר אֶתְּךָ אֶת־הָעָם בְּרַע הוּא: וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה־לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לִפְנֵינוּ... וַאֲמַר לָהֶם לָמָּה זֶה הַתְּפִרְקוּ וַיִּתְּנוּ־לִי וְאֲשַׁלְּכֶהוּ בְּאֵשׁ וַיִּצַּא הָעֵגֶל הַזֶּה: שמות ל"ב:כ"ב-כ"ד

אם היה כאן חטא עבודה זרה גמור — מה טעם בהתנצלות זו? כיצד מתקבלת היא על דעת משה? ומדוע אהרן, שעשה את העגל בידיו, לא נענש כעובדי העגל אלא נבחר אחר כך לכהונה גדולה לכפר על ישראל?

החמישי — מניין הנהרגים: כשלושת אלפים איש בלבד מתוך שש מאות אלף רגלי — כחצי אחוז מן העם. ומשה שרף את העגל וזרה עפרו על פני המים לעיני כל העם, ואיש לא מחה. עובדה שאינה מתיישבת בנקל עם עם השקוע כולו בעבודת אליל.

הרמזים הללו הם שהעמידו את השאלה על מכונה: מה באמת ביקשו ישראל, ומה בדיוק היה החטא?

ב. רקע במדרשי חז"ל — התשתית לשיטות הראשונים

לפני שנעמוד על שיטות הראשונים, יש לפרוס את התשתית המדרשית. חז"ל עצמם נחלקו והציעו כיווני הבנה שונים — ומרבית שיטות הראשונים אינן אלא פיתוח והכרעה בין קווי המדרש.

1. מחלוקת התנאים: שיתוף או ריבוי אלוהות?

הגמרא בסנהדרין דורשת את לשון "אֲשֶׁר הָעֵלֹוֹךְ" — בלשון רבים:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: אֵלְמָלָא וְיֵוֹ שֶׁבִּי הָעֵלֹוֹךְ, נִתְחַיְיבוּ שׁוֹנְאֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל כְּלֵיָּה... אָמַר לֹו רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאִי: וְהֵלֵא כָּל הַמְּשַׁתֵּף שֵׁם שָׁמַיִם וְדָבָר אַחֵר נֶעְקָר מִן הָעוֹלָם... אֵלָּא מָה תִּלְמוּד לֹוֹמַר "אֲשֶׁר הָעֵלֹוֹךְ"? שְׁאִיוֹ אֱלֹוהוֹת הַרְבֵּה

— סנהדרין ס"ג א

לפנינו מתח פרשני יסודי כבר בדברי התנאים: לדעת רבי יוחנן, וא"ו הריבוי מלמדת שישראל שיתפו שם שמים ודבר אחר — לא כפרו בה' אלא צירפו אליו את העגל, ובכך ניצלו מכליה. רבי שמעון בר יוחאי חולק בתוקף: המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, ואין השיתוף קל מעבודה זרה; אלא ש"אשר העלוך" מלמד שאיוו אלוהות הרבה — רצון בריבוי כוחות נעבדים ממש. מחלוקת זו היא אבן הפינה: האם החטא הוא שיתוף (עבודת ה' שנתערב בה זר) או עבודה זרה גמורה?

2. השטן והמיטה — המנגנון הנפשי של הנפילה

הגמרא בשבת מתארת כיצד נגרר העם לחטא:

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֹוִי: ...בְּשַׁעַה שֶׁעָלָה מְשָׁה לְמָרוֹם אָמַר לְהָן לְיִשְׂרָאֵל: לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם בְּתַחֲלֵת שָׁשׁ אֲנִי בָּא. לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם בָּא שָׁטָן וְעִירְבָב אֶת הָעוֹלָם. אָמַר לְהָן: מְשָׁה רַבְּכֶם הֵיכֵן הוּא? אָמְרוּ לוֹ: עָלָה לְמָרוֹם. אָמַר לְהָן: בָּאוּ שָׁשׁ, וְלֹא הִשְׁגִּיחוּ עָלָיו. מַתְּ, וְלֹא הִשְׁגִּיחוּ עָלָיו. הִרְאָה לְהָן דְּמוֹת מִטָּתוֹ, וְהֵינּוּ דִקְאָמְרִי לִיהָ לְאַהֲרֹן: "כִּי זֶה מְשָׁה הָאִישׁ וְגוֹי".

— שבת פ"ט א

המדרש חושף את שורש המשבר: טעות בחשבון הימים, אימת הנטישה, והטעיה על־טבעית שהראתה לעם את מיטתו של משה בשמים. לפי קו זה, החטא נולד מתוך טעות ובהלה — לא מתוך מרד מחושב באמונה. וזו תשתית מובהקת לשיטות המתנות שבראשונים: העם היה משוכנע שמשה מת, וכל מבוקשו — למלא את החלל שנפער.

3. הערב רב — "עמי לא עשו"

קו מדרשי שלישי מטיל את עיקר החטא על גורם חיצוני לישראל:

אָמַר לֹו הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאוֹתוֹ הָעֵגֶל: מִי עָשָׂה אוֹתָהּ. אָמַר לוֹ: הַמּוֹר, הָעֵרֶב רַב שִׁצְאוּ עִם יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם... אָמַר לֹו הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: לֹא אָמַרְתִּי לָהּ, לָהּ רַד כִּי שַׁחַת עָמָה אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁהֵן עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל. אֲבָל עַמִּי לֹא עָשׂוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע, עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנֵן.

— מדרש תנחומא, כי תשא ל"א

והראיה הלשונית מנוסחת בילקוט שמעוני:

מְצַלִּין הָיוּ יִשְׂרָאֵל מֵאוֹתוֹ מַעֲשֵׂה, שְׂאֵלוֹ עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָעֵגֶל, הָיָה לָהֶם לֹמֵר: "אֵלֶּה [אֱלֹהֵינוּ] יִשְׂרָאֵל", אֵלֶּה הַגֵּרִים שְׂעָלוּ עִם יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם... הֵם עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל, וְאוֹמְרִים לָהֶם: "אֵלֶּה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל".

— ילקוט שמעוני על התורה תרמ"ג:א

ובשמות רבה אף מוטלת אחריות עקיפה על משה עצמו, שקיבל את הערב רב:

אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עִמָּךְ הֵם, שְׂעָד שְׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם אֲמַרְתִּי לָךְ... שְׂלֵא לְעַרְב בָּהֶם עָרַב רַב, אַתָּה שְׁהִיִּיתָ עִנּוּ וְכָשַׁר אֲמַרְתָּ לִּי לְעוֹלָם מְקַבְּלִים הַשָּׂבִים, וְאֲנִי הִיִּיתִי יוֹדֵעַ מָה הֵם עֵתִידִין לַעֲשׂוֹת... וְהֵם הֵם שְׂעָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל... רָאָה מָה כְּתִיב אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ אֵין כְּתִיב כָּאן, אֵלֶּה אֵלֶּה אֱלֹהֵיךְ, שְׁהַגֵּרִים שְׂעָלוּ עִם מֹשֶׁה הֵם עָשְׂאוּהוּ וְאָמְרוּ לְיִשְׂרָאֵל אֵלֶּה אֱלֹהֵיךְ.

— שמות רבה מ"ב

4. "פתחון פה לבעלי תשובה" — החטא כגזירת השגחה

מדרש מפליג עוד יותר מובא במסכת עבודה זרה:

וְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לׁוֹי: לֹא עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָעֵגֶל אֲלֵא לִיתֵן פִּתְחוֹן פִּה לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה, שְׁנֹאֲמַר: "מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבְךָ זֶה לָהֶם לִירְאָה אֲתִי כָּל הַיָּמִים וְגו'". וְהִיִּינוּ דְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשׁוּם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאִי: לֹא דָוִד רָאוּי לְאוֹתוֹ מַעֲשֵׂה, וְלֹא יִשְׂרָאֵל רָאוּי לְאוֹתוֹ מַעֲשֵׂה... אֵלֶּה לָמָּה עָשׂוּ?

— עבודה זרה ד' ב

לפי מדרש זה ישראל כלל לא היו ראויים לאותו מעשה במדרגתם, אלא שיד ההשגחה גלגלה את החטא כדי לקבוע תקדים נצחי: אין עבירה שאין לה תקנה בתשובה. אף כאן מוחלשת אחריותו הבחירית המלאה של הדור.

5. אהרן במדרש — אונס, תחבולה ומסירות

חז"ל ליבנו בהרחבה את חלקו של אהרן. הגמרא בסנהדרין מגלה את שיקול דעתו לאחר שהרגו את חור:

אָמַר: אֵי לֹא שְׁמַעְנָא לְהוּ הַשְׁתָּא, עָבְדוּ לִי כְּדַעְבְּדוּ בְּחוּר, וּמִיָּקִיִּים בִּי "אִם יִהְיֶה בְּמִקְדָּשׁ ה' כְּהֵן וְנָבִיא", וְלֹא הוּיָא לְהוּ תַקְנִתָּא לְעוֹלָם. מוּטָב דְלִיעְבְּדוּ לְעֵגֶל, אֲפֻשֶׁר הוּיָא לְהוּ תַקְנִתָּא בְּתְּשׁוּבָה.

— סנהדרין ז' א

ויקרא רבה מוסיף שלושה פנים במעשהו — פחד, תחבולת השהיה, ומסירות ליטול את הקלון על עצמו:

אָמַר אֶהְרֹן מָה אַעֲשֶׂה הָרִי הָרְגוּ אֶת חוּר שְׁהָיָה נָבִיא, עֲכָשְׁיוּ אִם הוֹרְגִים אוֹתִי שְׂאֲנִי כְּהֵן מִתְקִים עֲלֵיהֶם הַמְקַרָּא... דְּבַר אַחַר, וַיֵּרָא אֶהְרֹן, מָה רָאָה אִם בּוֹנִין הֵם אוֹתוֹ, זֶה מְבִיא צָרוֹר וְזֶה אָבִן וְנִמְצָאת מְלֹאכְתָּם כְּלָה בְּבַת אַחַת, מִתּוֹךְ שְׂאֲנִי בּוֹנָה אוֹתוֹ, אֲנִי מִתְעַצֵּל בְּמִלְאכְתִּי... וּמִתּוֹךְ שְׂאֲנִי בּוֹנָה אוֹתוֹ אֲנִי בּוֹנָה אוֹתוֹ בְּשֵׁמוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, הֵדָא הוּא דְכְּתִיב: וַיִּקְרָא אֶהְרֹן וַיֹּאמֶר חַג לְה' מִחֵר... דְּבַר אַחַר... אָמַר אֶהְרֹן אִם בּוֹנִין הֵן אוֹתוֹ, הַסְּרַחוֹן נִתְּלָה בְּהֵן, מוּטָב שְׂיִתְּלָה הַסְּרַחוֹן בִּי וְלֹא בְּיִשְׂרָאֵל.

— ויקרא רבה י"ג

6. הממד העל־טבעי — פרקי דרבי אליעזר

ולבסוף, קו מדרשי המדגיש שהעגל לא נוצר בדרך מלאכה אנושית רגילה:

וּמִצָּא אֶהְרֹן בֵּין הַנְּזָמִים צִיץ שֶׁל זָהָב אֶחָד כְּתוּב עָלָיו שֵׁם הַקֹּדֶשׁ וְחֲרוּת עָלָיו כְּצוֹרֶת עֵגֶל, וְאוֹתוֹ לְכַד הַשְּׁלִיף לְכוֹר שֶׁל אֵשׁ... "וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה" גּוֹעָה, וְרָאוּ אוֹתוֹ כֹּל יִשְׂרָאֵל וְתָעוּ אַחֲרָיו. רַבֵּי יְהוּדָה אוֹמְרִים: סְמָאֵל נִכְנָס וְהָיָה גּוֹעָה לְהַתְעוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל.

— פרקי דרבי אליעזר מ"ה

מדרש זה אף מלמד שהנשים סירבו למסור את נזמיהן וזכו על כך בראשי חודשים, ושבת לוי לא נכשל כלל — נמצא שהחטא לא היה נחלת הכלל.

העולה מן המדרשים: חז"ל עצמם מציבים לפנינו שתי מגמות — מגמה מחמירה (רשב"י: "איוו אלוהות הרבה"; שמות רבה על טענת "לעצמו פדה ולא פדה אותנו") ומגמה ממתנת (שיתוף ולא כפירה; ערב רב ולא ישראל; שטן שהתעה; גזירת השגחה). הראשונים ירשו את שני הקווים, וכל אחד הכריע והרכיב מהם שיטה שלמה.

ג. שיטת ריה"ל בכוזרי — בקשת אמצעי מוחשי לעבודת ה'

הקושיה מפי מלך כוזר

רבי יהודה הלוי העמיד את הסוגיה במרכז המאמר הראשון של ספר הכוזרי, ודווקא מפי מלך כוזר, המבקש לבחון את שבחי האומה:

אָמַר הַכּוּזָרִי: הַזֶּהר הַחֵבֵר שְׁלֹא תָטָה בְּסִפּוֹר שְׁבַחֵי עַמּוֹ וְתַעֲזֹב מֵהַ שְׁנַתְפָּרְסִים מִמָּרְיָם עִם אֱלֹהֵי הַמַּעֲמָדוֹת, כִּי שְׁמַעְתִּי שְׁבַחְתֶּם זֶה עָשׂוֹ עֵגֶל וְעַבְדוֹהוּ מִבְּלִתִּי הָאֱלֹהִים.

— הכוזרי א:צ"ח

תשובתו הראשונה של החבר קצרה וחדה:

אָמַר הַחֵבֵר: חֲטָא שְׁהַגְדִּילוּהוּ עָלֵיהֶם לְגַדְלָתָם וְהַגְדוּל מִי שְׁחַטְאִיו סְפוּרִים.

— הכוזרי א:צ"ט

כלומר: אין החטא כה נורא כשלעצמו, אלא שהוגדל ונחקק לדורות מפני גדולת החוטאים. הגדול נמדד בכך שחטאיו נספרים אחד לאחד — מה שאין כן באומות, שהחטא טבוע בהווייתן ואינו נמנה כלל. ולפני שהוא ניגש לביאור עצמו, מבסס החבר את גדולת האומה: "וְיָדִי לִי לַעֲד, שְׁהַשֵּׁם בְּחָרָם לְעַם וּלְאֻמָּה מִבֵּין אֲמוֹת הָעוֹלָם, וְחוּל הָעֵנָן הָאֱלֹהִי עַל הַמוֹנֵם עַד שֶׁהִגִּיעוּ כָלָם אֶל מַעֲלַת הַדְּבֹר" הכוזרי א:ק"א.

הביאור המלא: לא המרת האלוה — אלא המרת האמצעי

עיקר שיטתו פרוס בסעיף המרכזי, ונביאנו כסדרו, שכל משפט בו הוא נדבך בבניין:

אמר החבר: כי האמות כלם בזמן ההוא היו עובדים צורות, ואלו היו הפילוסופים, מביאים מופת על היחוד ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה שמכונים אליה...

והיו בני ישראל מצפים למה שיעד אותם משה שיוריד להם ענן מאת יי שיראו אותו ויקבילוהו כאשר היו מקבילים עמוד הענן ועמוד האש בצאתם ממצרים...

וכאשר... בושש מהם ארבעים יום... אז גברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא... עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מרגש וכונו נגדו כאשר האמות, מבלי שיכחשו באלהות מוציאים ממצרים, אבל – שיהיה מנח להם להקביל אליו, כשיספרו נפלאות אלהיהם...

וחטאתם היתה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענן אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים...

ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאים ממצרים, אף היה מרי לקצת מצותיו, כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה...

ואלו היתה חטאתם שעשו בית ברצונם לעבודה, לכוון אליו ולהקריב בו הקרבנות ולכבדו, לא היה דבר גדול בעינינו, מפני מה שאנחנו נוהגים בו היום, מעשות בתים בכחירתנו... ולא היה הדבר נכרי בצורות, אשר צנה הוא בהם מהכרובים.

...ולא הגיעו עובדיו אל שלשת אלפי איש מכלל שש מאות אלף... ולא פסק המן לרדת למזונם, והענן לסוכה עליהם... והנבואה מתמדת ונוספת ביניהם...

— הכוזרי א:ק"ג

שיטת ריה"ל בנויה אפוא מכמה יסודות:

א. הצורך האנושי בהמחשה. בעולם הקדום כל האומות עבדו צורות, ואפילו הפילוסופים בעלי המופת על היחוד לא עמדו "מבלי צורה שמכונים אליה". אין זו סכלות של דור פרטי אלא טבע אנושי כללי.

ב. ישראל הורגלו במוקד מוחשי לגיטימי. עמוד הענן ועמוד האש היו "נעבד מורגש" מותר — מוקד מוחשי שהעם מקביל אליו בעבודתו. משה הבטיח להוריד להם "עניין מאת ה' שיראו אותו" — הלוחות והארון. כשבושש משה ארבעים יום, ביקשו מקצתם תחליף — "מבלי שיכחשו באלהות מוציאים ממצרים".

ג. הגדרת החטא. לא יציאה מכלל עבודת ה' — "אף היה מרי לקצת מצותיו": ה' הזהיר מן הצורות והם עשו צורה; והחמור מכך — "שיחסו ענן אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים". החטא איננו בעצם ההמחשה — שהרי הכרובים במשכן צורות הם — אלא ביוזמה האנושית שלא על פי ציווי.

ד. מיעוט החוטאים. פחות משלושת אלפים מתוך שש מאות אלף, והראיה — שההשגחה לא נפגעה: המן לא פסק, הענן סוכך, והנבואה מתמדת ונוספת.

ומסקנת המהלך מנוסחת מפי מלך כוזר עצמו, והיא היסוד ההגותי של הספר כולו:

אמר הפזירי: כָּבֵד עֲזָרְתָּ עֲצָתִי בְּמַה שֶׁעָלָה בְּדַעְתִּי וּבְמַה שֶׁרָאִיתִי בְּחִלּוּמִי, כִּי אֵין הָאָדָם מְגִיעַ אֶל הָעֲנִיָּן הָאֱלֹהִי אֶלָּא בְּדָבָר אֱלֹהִי, רְצוּנִי לֹא מֵר: בְּמַעֲשִׂים שִׁיְצוּם הָאֱלֹהִים.

— הכוזרי א:ק"ד

זהו לב שיטת הכוזרי: אין קרבת אלוהים נקנית בהמצאה אנושית, סברה או "השתדלות" דתית עצמאית — אלא בציווי אלוהי בלבד. חטא העגל הוא אב־הטיפוס של דתיות יצירתית שלא במקומה: כוונה טובה, אמצעי פסול — כי לא נצטווה.

והאברבנאל, שסיכם את השיטה בפירושו, מוסיף את המבחן ההיסטורי: "ובעל ספר הכוזר בשבחו את האומה הקשה לו הכוזרי מענין העגל שעשו והוא השיבו בדברים צחים ויפים שעון העגל היה חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם... והנה יורה על מעוט החוטאים בעגל שהם נהרגו כלם והיו כשלת אלפי איש ולא פסק המן מלרדת... ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם האלהים" אברבנאל על תורה, שמות ל"ב:א'.

ד. שיטת רמב"ן ואבן עזרא — העגל כתחליף למשה, לא כאלוה

הרמב"ן: "מבקשין משה אחר"

הרמב"ן פותח את פירושו לפרשה בהכרזה שפסוק א' הוא המפתח לסוגיה כולה:

אָבֵל הַכְּתוּב הִזָּה הוּא מִפְתָּח לְדַעַת נְכוּן עֲנִין הָעֵגֶל וּמִחֲשֶׁבֶת עוֹשֵׂיו, כִּי בִּידוּעַ שְׁלֵא הָיוּ יִשְׂרָאֵל סְבוּרִים שְׁמֵשָׁה הוּא הָאֱלֹהִים... אָבֵל הָיוּ מְבַקְשִׁין מֵשֶׁה אַחֵר... נַעֲשֶׂה לָנוּ מֵשֶׁה אַחֵר שִׁיּוֹרָה הַדֶּרֶךְ לְפָנֵינוּ עַל פִּי ה' בִּידוּ... וְהִנֵּה אַהֲרֹן מִתְנַצֵּל... וְהוּא כְּמוֹסִיף עַל חֲטָאתוֹ פֶּשַׁע... אָבֵל הָעֲנִין כְּמוֹ שְׁאִמְרָתִי, שְׁלֵא בְקִשׁוֹ הָעֵגֶל לְהִיּוֹת לָהֶם לְאֵל מְמִית וּמְחַיֶּה — רמב"ן על שמות ל"ב:א'א

ההיגיון של הרמב"ן צלול: העם מנמק את בקשתו במות משה — "כִּי זֶה מֵשֶׁה הָאִישׁ... לֹא יִדְעוּנוּ מֶה הָיָה לוֹ". והרי מעולם לא סברו שמשה הוא האלוהים אשר העלם ממצרים; ובלשון הרמב"ן — הזכירו "משה האיש אשר העלנו, לא האל אשר העלם". נמצא שמה שביקשו למלא הוא את מקומו של משה, לא את מקומו של הקב"ה חלילה: "משה אחר" שתשרה עליו הנהגת ה' ויורה להם דרך במדבר. וכך מתיישבת גם התנצלות אהרן — שאלמלא כן היתה "כמוסיף על חטאתו פשע": אהרן יכול היה להתנצל דווקא משום שהבקשה מעיקרה לא היתה לעבודה זרה.

ועל ההכרזה "אלה אלהיך" משיב הרמב"ן בטענת סברה חותכת:

ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין טפש בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם ממצרים, אבל אמרו כי כח הצורה הזאת העלם משם — רמב"ן על שמות ל"ב:ד'א

איש לא חשב שגוש זהב שנוצר זה עתה הוא שהוציאם ממצרים לפני חודשים. הכוונה היתה אל הכוח הרוחני שהצורה מכוונת כלפיו — כוח שבהנהגת ה', שכן ראייתו החותכת של הרמב"ן היא סוף המעשה: כשירד משה ושרף את העגל, מיד הניחוחו ולא נלחם איש עליו — דבר שאינו מתיישב עם אמונה אלילית של ממש.

ואת חלקו של אהרן מבאר הרמב"ן כמעשה הצלה:

וירא אהרן... ראה אותם ברע מכוונים אל העגל, וקם ובנה מזבח, וקרא חג לה' מחר, שיזבחו לשם המיוחד על המזבח אשר בנה הוא לשמו... והיו בהם מכוונים לשם הקב"ה כאשר אמר אהרן, ומהם משחיתים וזובחים לעגל — רמב"ן על שמות ל"ב:ה'א'

כלומר: אהרן ניסה להסיט את הכוונה מן העגל אל ה' — "חג לה'" בשם המיוחד — והעם נחלק: היו שכיוונו לה' כרצון אהרן, והיו משחיתים שזבחו לעגל עצמו. בכך נשמרת גם חומרת הדין על המשחיתים, וגם ההבנה שרוב העם לא נתכוון לעבודה זרה.

האבן עזרא: "כבוד חונה בצורת גויה" — והגנה נחרצת על אהרן

האבן עזרא הקדיש לפרשה זו אריכות יוצאת דופן, ופתח בהצהרה: "אמר אברהם המחבר צריך אני להאריך על דבר העגל". ליבת דבריו — הגנה נמרצת על אהרן, מתוך דחיית המדרשים המקילים בכבודו:

"יש מהקדמונים שאמרו שנהרג חור והנה אהרן פחד, ויש מי שאומר כי פחד על ישראל אם יהרגוהו שהשם ימיתם כולם, ועל דרך הפשט אם מעשה העגל ע"ג, למה פחד אהרן שיהרג והלא כמה הרגו ישראל בימי אליהו נביאי הבעל ולא פחדו [...] חלילה חלילה שעשה אהרן ע"ג [...] והלא אהרן קדוש השם היה ונביא על ישראל, ומצות רבות נתנו על ידו עם משה אחיו, והנה יהיה חור טוב ממנו ואם הוא עשה ע"ג חייב היה משה להרגו קודם עובדי העגל, והנה משה התפלל בעדו והעובדים הרג, ואיך היה אחר כן מכפר על בני ישראל הוא וזרעו עד סוף כל הדורות..." — אבן עזרא על שמות ל"א:ח"ג'

הטיעון בנוי לתלפיות: אם העגל היה עבודה זרה — היה משה חייב להרוג את אהרן תחילה, קודם עובדי העגל; והנה משה התפלל בעדו, והעובדים נהרגו; וכיצד יתמנה אחר כך אהרן וזרעו לכפר על ישראל עד סוף כל הדורות? על כרחך שלא היתה זו עבודה זרה מצדו כלל.

ומכאן מסקנתו החיובית — הגדרת בקשת העם:

"וטעם 'אלהים' – כבוד חונה בצורת גויה. ואם תשים לבך אל המסע הראשון – תבין זה." — אבן עזרא על שמות ל"ב:א'ב'

"וטעם 'אשר ילכו לפנינו' – כי משה באש ובעמוד ענן הלכו. והנה שאלתם – לעשות בדמות הכבוד." — אבן עזרא על שמות ל"ב:א'ג'

"אלהים" בבקשת העם אין פירושו אלוה נעבד, אלא "כבוד חונה בצורת גויה" — התגלמות מוחשית של כבוד ה' המנהיג, כדוגמת מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל במסע הראשון, וכעמוד האש והענן. העם ביקש "לעשות בדמות הכבוד" — מוקד להשראת ההנהגה האלוהית, במקום משה שסברוהו מת.

ובפירושו הקצר מסכם:

"לא בקשו רק מי שילך לפנייהם לתור להם מנוחה וחשבו כי משה מת על כן לא ירד, ואהרן בנה המזבח לשם והעלו עולות לשם, רק נעשה שלא כהוגן, והטעם בלא קדושה, והיה בישראל שחשב שהוא ע"ז, וזה טעם אלה אלהיך... והמבין סוד מלאכת השמים ידע למה צורת עגל"

— אבן עזרא על שמות; פירוש הקצר ל"ב:א'

הרי לנו ההגדרה המדויקת: המזבח והעולות — "לשם", לה' עצמו; אלא ש"נעשה שלא כהוגן... בלא קדושה" — מעשה פגום, לא עבודת אלילים. ורק מיעוט "שחשב שהוא ע"ז" — הם האומרים "אלה אלהיך" — הם החוטאים בעבודה זרה ממש. ואת בחירת הצורה דווקא תולה האבן עזרא ב"סוד מלאכת השמים" — חכמת המזלות, ברמיזתו הידועה.

את היקף החטא מצמצם האבן עזרא במפורש:

"וירא משה את העם כי פרוע הוא – טעמו: כי מעטים היו עובדי העגל, רק לא היו נלחמים כנגדם. ועל כן קרא משה ואמר: מי לה' אלי."

— אבן עזרא על שמות ל"ב:כ"ה:א'

חטאו של הכלל — אי־מחאה ופרעות משמעת, לא עבודה. ואף במניין ההרוגים הוא מביא דעה ממעטת עוד:

"ויפלו מן העם ביום ההוא כשלושת אלפי איש – רבי' ישועה אמר: [...] ומתברר, שלא היו הרוגים מישראל – אלא אלף. [ו]פירש 'מאיש' – כל איש ישראל, [שהוא] מישראל."

— אבן עזרא על שמות ל"ב:כ"ה:א'

והוא חותם את דיונו בהצהרה ובעדות: "ואני אהיה נמנה על האומרים: וחלילה חלילה שעשה אהרן ע"ג. והמתכון היטב יראה שבט לוי לא טעה בעגל" אבן עזרא על שמות ל"א:י"ח:ה'. ואגב כך דוחה את הפירוש שישראל רימו את אהרן בדפוס עגל שהטמינו: "וזה אינו נכון, כי אהרן איך בחרו השם אם היה טפש שירמוהו פתאים" אבן עזרא על שמות ל"א:י"ח:ד'.

מבשרים ומפתחים: רס"ג ורבנו בחיי

קו פרשני קרוב מצוי כבר אצל רס"ג, המבאר את בקשת "אשר ילכו לפנינו" כבקשת מנהיגות חלופית: "והו אן יקים פינא ואחדא יחכמנא וירשדנא. ויכון לנא אמאמא כמא כאן לנא מוסי אמאמא" — שיעמיד בנו אחד שינהיגנו ויורנו, ויהיה לנו לראש כשם שהיה משה לנו לראש רס"ג על שמות ל"ב:א'.

הדגש אצלו איננו על אלוהות כלל אלא על החלל המנהיגותי. ורבנו בחיי, מתלמידי חכמי ספרד המאוחרים, מסכם את המערכה כולה ומוסיף עליה נדבך קבלי. תחילה הוא מביא את דעת הרמב"ן ואת טעם בחירת הצורה: "והכוונה לאהרן היתה מפני שהיו ישראל במדבר חורב שממה והחרבן והשממות לעולם יבאו מן הצפון... והנה במעשה המרכבה לפני שור מהשמאל לארבעתם ולכך חשב אהרן כי המחריב יורה על החרבן... רבנו בחיי, שמות ל"ב:ד'. אחר כך הוא מביא את שיטת האבן עזרא ואת השגת הרמב"ן עליה: "והחכם ר"א ז"ל אמר כי אלהים במקום הזה... הוא כבוד חונה בצורת גויה, ואם תשים לבך אל המסע הראשון תבין זה ע"כ... תפש עליו הרמב"ן ואמר איננו נכון בעיני שלא נעשה במלאכת חכמת המזלות להיות בצורתו כבוד חונה או הדבור, ע"כ" רבנו בחיי, שמות ל"ב:ד'.

ולבסוף מכריע כדרכו על דרך הקבלה:

"והאמת כי אין מעשה העגל כמעשה הצלמים לקבל רוחניות כוכב או מזל... והוא שכוון אהרן לעשות בעגל גוף מקבל כח אחד מטטראמולין של הקב"ה, והוא שור שבמרכבה שהוא מן השמאל מדת הדין... אבל החטא היה במה שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו כי כוונת אהרן... הפכוה ישראל בגוף העגל עצמו כשהיו עובדים אליו."

— רבנו בחיי, שמות ל"ב:ד'

כלומר: כוונת אהרן היתה לעשות כלי לקבלת כוח ממדת הדין — "שור שבמרכבה" — כאמצעי בעבודת ה'; והחטא נולד כאשר העם הפך את האמצעי למטרה, והשתחוה וזבח לגוף העגל עצמו. יסוד זה — כוונה כשרה שהושחתה בידי ההמון — משותף לו ולרמב"ן, אלא שרבנו בחיי מעתיקו למישור הקבלי.

ה. הגישה הרואה בחטא עבודה זרה ממש

כנגד הגישות הממתנות עומדת הקריאה המחמירה, הנאמנה לפשוטם של פסוקי התוכחה — "וישתחו לו ויזבחו לו" — ולפשוטם של מאמרי חז"ל.

התשתית התלמודית

כאמור לעיל, רבי שמעון בר יוחאי דורש בסנהדרין: "אֵלָא מַה תְּלַמּוּד לֹאֲשֶׁר הָעֵלֹף?" שְׂאִיוֹ אֱלוֹהוֹת הָרַבָּה" סנהדרין ס"ג א — לא שיתוף אגבי, אלא תאוה לריבוי כוחות נעבדים; ואף רבי יוחנן, בעל הדעה שהשיתוף הצילם מכליה, מודה שהיה כאן שיתוף שם שמים ודבר אחר — פגיעה ממשית בייחוד. וכעין זה מצינו במסכת עבודה זרה עבודה זרה נ"ג ע"ב, שאלוהות הרבה איוו להם.

רש"י: "אלוהות הרבה איוו להם"

רש"י על התורה נוקט את הקו התלמודי המחמיר ומשלב עם מדרש הערב רב. על בקשת העם הוא כותב:

"אשר ילכו לפנינו. אלוהות הרבה אוו להם... כי זה משה האיש. כמין דמות משה הראה להם השטן, שנושאים אותו באויר רקיע השמים"

— רש"י על שמות ל"ב:א'

הבקשה עצמה — לשון הרבים "אלהים... ילכו" — מתפרשת אצלו כתאוות אלוהות הרבה: עבודה זרה של ממש, אף אם הרקע הנפשי הוא הטעיית השטן בדמות מיטתו של משה. ואולם רש"י מצמצם את זהות היוזמים:

אלה אלהיה — ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו

— רש"י על שמות ל"ב:ד'

נמצאת שיטת רש"י מורכבת: מהות החטא — עבודה זרה גמורה, "אלוהות הרבה"; אבל נושאי החטא בעיקרם — הערב רב, שעשו את העגל והטעו את ישראל אחריו. חומרת המעשה במלואה, וכבוד ישראל נשמר במקצת.

הרמב"ם: החטא כנסיגה אל דפוס החשיבה האלילי

הרמב"ם לא ייחד פרק לחטא העגל בדרך הפרשנים, אך משנתו בשורשי עבודה זרה מאירה את הסוגיה באור עקרוני. בפתח הלכות עבודה זרה הוא מתאר את הולדת האלילות:

"בִּימֵי אָנוּשׁ טָעוּ בְּנֵי הָאָדָם טְעוֹת גְּדוֹל... אָמְרוּ הוֹאִיל וְהָאֱלֹהִים בְּרָא כּוֹכָבִים אֱלוֹ וְגִלְגָּלִים לְהִנְהִיג אֶת הָעוֹלָם וּנְתַנֵּם בְּמָרוֹם וְחָלַק לָהֶם כְּבוֹד וְהֵם שִׁמְשִׁים הַמְשַׁמְשִׁים לְפָנָיו רְאוּיָן הֵם לְשִׁבְחָם... וְזֶה הָיָה עֵקֶר עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים"
— משנה תורה, הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים א:א'

עבודה זרה איננה מתחילה בכפירה בבורא, אלא בסברה "הגיונית" שראוי לכבד את משמשיו — עבודת המתווך. ובמורה נבוכים הוא מכליל:

"אתה יודע שכל מי שעובד עבודה זרה אינו עובד אותה כאילו אין אלוה זולתה. אף אדם, לא מאלה שהיו ולא מאלה שיהיו, לא דימה ולא ידמה שהצורה שהוא עושה מן המתכות או מן האבנים והעצים – שצורה זו בראה את השמים ואת הארץ והיא מנהיגה אותם. אלא היא נעבדת רק כייצוג לדבר שהוא מתווך בינינו לבין האל"
— מורה נבוכים, חלק א' ל"ו

ובמורה נבוכים חלק ב' פרק ל"ג, כפי שהביא והאריך האברבנאל בשמו, כתב הרמב"ם שבמעמד הר סיני השיגו ישראל את אמיתת הייחוד, אך בחטא העגל שבו לטעותם הקדומה בעבודת המתווכים אברבנאל על שמות, מורה נבוכים חלק ב':ל"ג. היוצא מדבריו: לשיטת הרמב"ם אין לרכך את החטא בטענה "לא נתכוונו אלא למתווך" — שהרי זו בדיקת הגדרתה של כל עבודה זרה שבעולם! מעולם לא עבד אדם פסל מתוך אמונה שהוא ברא שמים וארץ; כל האלילות כולה היא עבודת אמצעים ומתווכים, וזה עיקר איסורה. חטא העגל הוא אפוא נסיגה אל דפוס החשיבה האלילי הקדום — טעות שורשית בעיקר הייחוד, שהרמב"ם קבעו בין יסודות האמונה בהקדמתו לפרק חלק, שהכופר בו כופר בעיקר רמב"ם, פירוש המשנה, סנהדרין פרק י'. ומהלך זה אף עונה על הקושיה הגדולה: כיצד חטאו מיד אחר מתן תורה? — מפני שהאמונה המופשטת בייחוד, שהושגה בהתגלות של רגע, לא עמדה בפני כוח ההרגל האלילי של דורות; ההשגה השכלית קדמה להפנמה הנפשית.

הד למהלך זה — במשך חכמה

ראוי להביא כאן, אף שהוא מן האחרונים, את דברי המשך חכמה, המפתח את הקו הרמב"ם מי בבהירות:

"כאשר לפתע פתאום שהיה בהם עדיין המשוקעים בתועבות מצרים וגלוליו... עוד לא נחקק בהם להבין אמיתת מציאות יחיד ביחידות גמורה בלי תואר, בלי גדר... וכאשר ראו שכלים נבדלים במעמד הר הנבחר החליפו מהם צורה ביוצרה ובאו לטעות... ולכן אמרו במדרש שראו במרכבה ורצו להוציא טטרומולין שבמרכבה פני שור, והחליפו השכליים הנבדלים בכבוד השם היחיד"
— משך חכמה, כי תשא י"ט

"החליפו צורה ביוצרה" — זהו הניסוח המזוקק של הגישה: דווקא עוצמת הגילוי במעמד הר סיני, שבו נראו כביכול "שכלים נבדלים" ומראות המרכבה, היא שהכשילה את מי שטרם נחקקה בו אחדות ה' המופשטת — והוא החליף את המשרת באדון.

ו. השוואת השיטות — נקודות המחלוקת העקרוניות והשלכותיהן

משהוצגו השיטות, נעמוד על צירי המחלוקת. עוד קודם לכן ראוי להביא את דברי האברבנאל, שסיכם את המערכה כולה ואף הוסיף בה נדבך:

"התחלפו דעות החכמים והמפרשים בענין העגל חלוף רב. מהם חשבו שהיה ענינו עבודת אלילים גמורה... והוא דעת זר מאד שנאמר שבקשו ישראל עגל לעבדו... והרמב"ן כתב שהם בקשו מנהיג שיעמוד להם במקום משה... ואין דעתי נוטה בדעת הזה כי אלו היה ישראל מבקש מנהיג במקום משה אדם היה כאחד ממנו"

— אברבנאל על תורה, שמות ל"ב:א

האברבנאל דוחה את שני הקצוות: הדעה שביקשו עגל לעבדו — "דעת זר מאד"; ודעת הרמב"ן שביקשו מנהיג — קשה, שאילו ביקשו מנהיג היו ממנים אדם "כאחד ממנו", ולא צורת מתכת. ומכאן הכרעתו: ביקשו טלסמא — חפץ מוחשי המושך שפע עליון, מעין קמע קוסמי, שינחם בדרך — קרוב ברוחו לשיטת הכוזרי, בתוספת הממד האסטרונומי בבחירת צורת השור, וכביאור שאהרן שיתף פעולה רק כדי למשוך זמן עד בוא משה.

ציר ראשון: מה ביקשו — אלוה, מנהיג או אמצעי?

זהו הציר המרכזי, ובו שלוש עמדות יסוד:

1. אלוהות — רש"י בעקבות רשב"י: "אלוהות הרבה איוו להם". הבקשה עצמה בקשת עבודה זרה היא, והנפילה — נפילת אמונה ממש.
2. מנהיג — הרמב"ן: "מבקשין משה אחר". הבקשה במישור ההנהגה, לא במישור האמונה; החלל שנפער הוא חלל מנהיגותי.
3. אמצעי מוחשי — ריה"ל, אבן עזרא, אברבנאל (וברוח זו הרמב"ם בהבנת מנגנון החטא): ביקשו "נעבד מורגש יכוונו נגדו", "כבוד חונה בצורת גויה" — מוקד מוחשי לעבודת ה' ולהשראת שכינתו, תחליף לעמוד הענן והאש. ההבדל בין השנייה לשלישית דק אך עקרוני: לרמב"ן העגל בא במקום האיש משה, ולריה"ל ולאבן עזרא — במקום הגילוי המוחשי של כבוד ה'. ומכאן קושיית האברבנאל על הרמב"ן: מנהיג מחליפים באדם, לא בפסל.

ציר שני: מי חטא — הכלל או המיעוט?

- רש"י — הערב רב עשו והטעו, וישראל נגררו אחריהם. עיקר האשמה בגורם החיצוני, ולישראל חטא ההיגררות.
- ריה"ל — פחות משלושת אלפים מתוך שש מאות אלף, וההשגחה לא נפגעה — ראייה שהכלל לא חטא.
- אבן עזרא — "מעטים היו עובדי העגל, רק לא היו נלחמים כנגדם"; ויש מקטינים עד אלף מישראל בלבד. חטא הכלל — אי־מחאה.
- רמב"ן — העם כולו שותף בבקשה ובמעשה, אלא שנחלק לדרגות: מכוונים לה' כדברי אהרן, ומשחיתים הזובחים לעגל עצמו.
- הגישה הרמב"מית — הכשל תודעתי־כללי: נסיגת הדור כולו אל דפוס המחשבה של עבודת המתווכים.

ציר שלישי: חלקו של אהרן

בציר זה שוררת הסכמה רחבה יחסית — כל הראשונים מסכימים שאהרן לא נתכוון לעבודה זרה — אך הנימוקים חלוקים: לחז"ל בסנהדרין ובוויקרא רבה — אונס, פחד מגורל חור, תחבולת השהיה ונטילת הסרחון על עצמו; לרמב"ן — מעשה הצלה מכוון, הסטת העבודה אל "חג לה'"; לאבן עזרא — "חלילה חלילה שעשה אהרן ע"ז", והוא אף דוחה את מדרש חור

מכוח הפשט; לרבנו בחיי — כוונה קבלית עמוקה לקבלת שפע ממדת הדין, שהושחתה בידי העם; ולאברבנאל — משיכת זמן עד בוא משה. ההבדל העקרוני: האם אהרן נאנס (חו"ל) או יום מהלך מחושב וכשר מעיקרו (אבן עזרא, רבנו בחיי).

ציר רביעי: מהו שורש החטא — הגדרתו הרוחנית

כאן נחשף עומק המחלוקת:

- לרש"י ולגישה המחמירה — שורש החטא בכשל אמוני: תאוות אלוהות, נאמנות שנשברה.
- לרמב"ן — הפרת האיסור על עשיית צורות ואמצעים: אף שלא בקשוהו "לְאֵל מִמִּית וּמִחַיָּה", עצם עשיית הצורה והשימוש בה חטא חמור.
- לריה"ל — עשייה דתית בלא ציווי: "שִׁחְסוּ עֵנָן אֱלֹהֵי אֶל מָה שֶׁעָשׂוּ בְיָדָם וּרְצוּנָם מִכְּלֵי מִצְוֹת הָאֱלֹהִים". החטא הוא היוזמה האנושית עצמה.
- לאבן עזרא — "נעשה שלא כהוגן... בלא קדושה": מעשה כשר בכוונתו שנעשה בדרך פגומה, ומיעוט שהפכו ע"ז.
- לרמב"ם — טעות עיונית שורשית: הפיכת אמצעי למטרה, שהיא־היא מהות כל עבודה זרה שבעולם.

שלוש השלכות רעיוניות

- א. כוונה מול מעשה. האם כוונה טובה ממתנת מעשה אסור? לריה"ל ולאבן עזרא — כן: כיוון שהכוונה היתה לעבודת ה', החטא "מרי לקצת מצוותיו" ולא בגידה. לרמב"ם — לא, ואדרבה: כל עובדי האלילים שבעולם "התכוונו" למתווך של האל האמיתי, וזו בדיוק העבירה. עמדת הרמב"ם מזהירה מפני עצם ההנחה שכוונה כשרה מכשירה אמצעי פסול.
- ב. סכנת ההמחשה בעבודת ה'. ריה"ל מודה בצורך האנושי בהמחשה, ומתיר אותה — בציווי בלבד (כרובים, משכן): "אֵין הָאָדָם מְגִיעַ אֶל הָעֵנָן הָאֱלֹהִי אֶלָּא בְּדָבָר אֱלֹהִי". הרמב"ם, לעומתו, רואה בהמחשה עצמה את שורש הרע, שכן ההמון מחליף לעולם את המסמל במסומל — "החליפו צורה ביוצרה" כלשון המשך חכמה. רבנו בחיי מדגים את הסכנה בגוף המעשה: כוונת אהרן לכלי קיבול לשפע הפכה בידי העם לעבודת הכלי עצמו. ההבדל בין העגל לכרובים אינו בצורה — אלא במקור הסמכות: ציווי אלוהי מול יוזמה אנושית.
- ג. מנהיגות בשר ודם ותלות בה. לשיטת הרמב"ן, החטא נולד מתלות־יתר במשה: משנעלם המנהיג, נדרש תחליף מידי — ויהי מה. הלקח לדורות: מנהיג, גדול ככל שיהיה, אינו מושא העבודה ואינו תנאי לה; "משה האיש" — איש הוא, והקשר אל ה' חייב לעמוד גם בלעדיו.

סיכום — העולה מן הדברים

חזרנו אל השאלה שבה פתחנו: כיצד עשה דור סיני עגל? והתשובה שנתבררה — שהשאלה עצמה, בחריפותה, היא שהולידה את מגוון השיטות; שכן דווקא אי־האפשרות לייחס לדור דעה אלילית פשוטה, יחד עם הרמזים שבפסוקים — "אשר ילכו לפנינו", "משה האיש", "אלהיך" ולא "אלהינו", "חג לה' מחר", התנצלות אהרן ומיעוט ההרוגים — הכריחה את הראשונים לחדור אל מתחת לפני השטח של המעשה.

- לרש"י ולגישה המחמירה, החטא היה עבודה זרה ממש — "אלוהות הרבה איוו להם" — אלא שיוזמיו היו הערב רב, וישראל נגררו; והרמב"ם העמיק: זו נסיגה אל דפוס עבודת המתווכים, הכשל התודעתי העתיק של האנושות, שהתגלות של רגע לא עקרה אותו מן הלבבות.

- לרמב"ן, לא אלוה ביקשו אלא "משה אחר" — מילוי חלל ההנהגה; ואף על פי כן חטא חמור הוא, שעשו להם צורה ואמצעי בניגוד לאיסור, ומקצתם השחיתו וזבחו לעגל עצמו.
- לאבן עזרא, ביקשו "כבוד חונה בצורת גויה" — דמות הכבוד המנהיג כעמוד הענן; אהרן פעל "לשם" בכוונה טהורה, "חלילה חלילה שעשה אהרן ע"ז", והמעשה "נעשה שלא כהוגן בלא קדושה" — ורק מיעוט קטן הפכו לעבודה זרה.
- לריה"ל בכוזרי, ביקשו "נעבד מורגש" לכוון אליו את העבודה, כדרך שהורגלו בעמוד הענן והאש, "מבלי שיכחשו באלהות מוציאם ממצרים"; וחטאם — עשיית צורה שנאסרה וייחוס עניין אלוהי למעשה ידיהם בלא ציווי. והוגדל החטא לגדולתם, כי "הגדול מי שחטאיו ספורים".

ונקודת המפגש המפתיעה בין השיטות: כמעט כולן — מן הכוזרי ועד הרמב"ם, כל אחת בלשונה — מזהות את שורש הנפילה לא בכפירה בה', אלא במרחב שבין האדם לאלוהיו: בשאלת האמצעי, המתווך והצורה. ההבדל הוא במשקל: האם עשיית אמצעי בלא ציווי היא "מרי לקצת מצוותיו" (כוזרי), חטא חמור של הפרת "לא תעשה לך" (רמב"ן), או ראשיתה של כל אלילות שבעולם (רמב"ם).

ומכאן הלקח העומד לדורות, כפי שניסחו מלך כוזר: "אין האדם מגיע אל הענין האלוהי אלא בדבר אלוהי" — עבודת ה' אינה נבנית מיצירתיות דתית אנושית, כנה ככל שתהיה, אלא מן הציווי; והתשוקה הדתית עצמה, כשהיא פורצת את גבולות הציווי, עלולה להוליד את חטא העגל — בכל דור בלבד. ועדיין צריך עיון בכמה פרטים — כגון היחס המדויק בין דעת הרמב"ם במורה חלק ב' לבין הצעת הכוזרי, ובגדרו של השיתוף לדעת רבי יוחנן — ותן לחכם ויחכם עוד.

מקורות שצוטטו

1. שמות כ':א'-ה'
2. שמות ל"ב:א'
3. שמות ל"ב:ד'
4. שמות ל"ב:ז'-ח'
5. שמות ל"ב:ה'
6. סנהדרין ס"ג א
7. שבת פ"ט א
8. מדרש תנחומא, כי תשא ל':א'
9. ילקוט שמעוני על התורה תרמ"ג:א'
10. שמות רבה מ"ב
11. עבודה זרה ד' ב
12. סנהדרין ז' א
13. ויקרא רבה י':ג'
14. פרקי דרבי אליעזר מ"ה
15. הכוזרי א':צ"ח
16. הכוזרי א':צ"ט
17. הכוזרי א':ק"א
18. הכוזרי א':ק"ג
19. הכוזרי א':ק"ד
20. אברבנאל על תורה, שמות ל"ב:א'
21. רמב"ן על שמות ל"ב:א':א'
22. רמב"ן על שמות ל"ב:ד':א'
23. רמב"ן על שמות ל"ב:ה':א'
24. אבן עזרא על שמות ל"א:י"ח:ג'
25. אבן עזרא על שמות ל"ב:א':ב'
26. אבן עזרא על שמות ל"ב:א':ג'
27. אבן עזרא על שמות; פירוש הקצר ל"ב:א'
28. אבן עזרא על שמות ל"ב:כ"ה:א'
29. אבן עזרא על שמות ל"ב:כ"ח:א'
30. רס"ג על שמות ל"ב:א'
31. רבנו בחיי, שמות ל"ב:ד'
32. עבודה זרה נ"ג ע"ב

33. רש"י על שמות ל"ב:א'

34. רש"י על שמות ל"ב:ד'

35. משנה תורה, הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים א':א'

36. מורה נבוכים, חלק א' ל"ו

37. משך חכמה, כי תשא י"ט